

**Kisebbségi kérdés a magyar-román diplomáciai kapcsolatokban Bethlen István
miniszterelnöksége idején (1920-1931)
OTKA PD 112304. sz. projekt
Záróbeszámoló**

A projekt 2014.09.01-2018.03.31. közötti időszakban valósult meg. A kutatás levéltári források felkutatásán, digitalizálásán, rendszerezésén alapuló alapkutatás volt. Elsődleges célja volt a budapesti, bukaresti és berlini külügyi anyagok kutatása és ezt 2018. március 31-vel bezárólag sikerült is megcsinálni, annak ellenére, hogy a rendelkezésünkre álló anyag sokkal gazdagabb, mint amire számítottam. A projekt hosszabbítására kapott plusz hét hónapnak köszönhetően azonban sikerült a még hiányzó levéltári egységeket feldolgozni.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) külügyminisztériumi iratanyagából a K63 (Politikai Osztály iratai) és a K64 (Politikai rezervált iratok) fondjainak releváns csomóit néztem át, dolgoztam fel. A K63-ból a 228-237. csomókat, a K64-ből pedig az 1; 6; 11; 15; 16; 19; 24; 30; 35; 40; 46. csomókat. Ezen iratok túlnyomó többsége a bukaresti magyar követség jelentéseiből, számjeltávirataiból, feljegyzéseiből áll.

A bukaresti Külügyi Levéltárban való kutatás jóval nehezebb volt, elsősorban azért, mert mint külföldi állampolgár közvetlenül a mindenkori román külügyminisztertől kellett engedélyt kérnem a kutatásra. 2016-ban ezt az engedélyt sajnos nem kaptam meg, egyszerűen nem kaptam választ a kérelmemre, ez jelentősen hátráltatta a projekt tervezett ütemét, azonban a hosszabbításként kapott időszak azért is volt nagyon fontos, mert 2017-ben megkaptam a külügyminiszteri engedélyt és így a még hátralévő iratanyagot át tudtam nézni. Gyakorlatilag elmondható, hogy a tárgyalt időszakban a Magyarországra és az Erdélyre vonatkozó iratokat átnéztem, digitalizáltam, rendszereztem. Mivel a kutatás egyik szakmai kérdése az is volt, hogy Németországnak milyen befolyása volt a két ország bilaterális kapcsolatára, ezért a Németországra vonatkozó forrásokat is átnéztem, digitalizáltam. A külügyi iratokból elsősorban a budapesti és a berlini román követség iratait tudtam összegyűjteni.

A külügyi levéltár témánk szempontjából másik értékes iratanyagát a személyi fondok jelentik, egyrészt a Romániában szolgálatot teljesítő külképviseletek tagjairól, másrészt pedig a román külképviseletek reprezentánsairól. Átnézésre kerültek Hory András, báró Villani Frigyes, Vest Fedor és Rubido-Zichy Iván személyi fondjai, a románok közül pedig Traian Stircea, Vasile Grigorcea fondjai. Ugyan nem volt követ, de a magyar-román kapcsolatokban jelentős szerepet játszó Zenovie Paclisanu anyagait is feltártam.

Emellett azonban a bukaresti Központi Történeti Levéltárban is végeztem kutatást. Témánk szempontjából a legjelentősebb ott feltárt iratanyag a Propaganda Minisztérium iratanyaga (A megnevezés némileg félrevezető, de így szerepel a fondjegyzékben. 1939-ben alakult csak meg Romániában a Propaganda Minisztérium, addig a különböző minisztériumoknak voltak Propaganda Osztályaik és ezt az iratanyagot gyűjtötték össze egybe.) Itt elsősorban tanulmányokat találunk az erdélyi kisebbségekre és a magyarországi kisebbségekre vonatkozóan, illetve különböző irredenta vagy irredentának vélt megmozdulásokról szóló beszámolókat olvashatunk. Ezek nem kifejezetten külügyi diplomáciai anyagok, de ahhoz, hogy a diplomácia működését a helyén tudjuk kezelni, feltétlenül fontos ezekre a forrásokra is figyelni. Számunkra a legjelentősebbek azok a tanulmányok, melyek az erdélyi magyarokról, a magyarországi belpolitikai viszonyokról, egyházzal, iskolákról szólnak és egészen különös forráscsoportot képeznek azok a tanulmányok, melyek a román állam megdöntésére szerveződött erdélyi magyar „terrorszervezetekről” születtek. Ugyanakkor nem hagytam figyelmen kívül azokat a tanulmányokat sem, amelyek a romániai német kisebbség helyzetével foglalkoznak, ugyanis a külügyi anyagokból jól láthatóan szoros összefonódás volt a magyarországi és romániai némettség valamint a magyar–román kapcsolatok között.

A Vallásügyi Minisztérium iratai között elsősorban a román konkordátumra vonatkozó iratokat kerestem, ám azokat csak elvétve találtam. Viszont lényeges források vannak az erdélyi státusszal kapcsolatban és az 1921. évi erdélyi agrárreform egyházi vonatkozásaival kapcsolatban.

A Királyi Ház vonatkozó iratanyaga láthatóan mostohagyereke a történészeknek, holott nagyon jelentős forráscsoportok találhatóak benne. Mikrofilmen kutatható, ezért nehézkes, de megéri. Nem minden évben konzekvensen, de igen sok esztendőben összegyűjtötték a román követek jelentéseit, így egy időben láthatjuk, hogy mit jelentettek Budapestről, Berlinből, Rómából, Londonból, Athénból stb. stb. Ez abból a szempontból nagyon lényeges számunkra, mert láthatjuk, hogy a magyar kérdés hogyan tematizálódik a nemzetközi diplomáciában, és így nem csak a budapesti román követtől értesülünk magyar ügyekről, hanem Európa más pontjain is szolgáló követektől.

Berlinben a Külügyi Levéltárban folytattam kutatást. Elsősorban a budapesti és bukaresti német követségek jelentéseit néztem át. Nagyon jól rendszerezett iratanyag áll rendelkezésünkre a levéltárban, így tematikus magyar és német kisebbségi levéltári egységeket is fel tudtam tární. A projekt utolsó hetében még ebben a levéltárban kutattam és a romániai német kisebbségre vonatkozó iratokat néztem át és fényképeztem. Mint ahogy már

fentebb említettem, ezt azért tartom különösen fontosnak, mert a két világháború között a két kisebbség, a magyar és a német együttműködése vagy együtt nem működése napirenden lévő kérdés volt s erre irányuló törekvések elsősorban az 1920-as években igen jelentősek voltak – nem sok sikerrel – rögtön hozzá is tehetjük.

A levéltári munkán kívül Bukarestben és Kolozsvárott is végeztem könyvtári kutatómunkát. Itt elsősorban a témához kapcsolódó, de itthon fel nem lelhető szakirodalmat olvastam, néhányat sikerült is lefényképezni. Illetve a projekt-hosszabbításának időszakában a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban sajtóanyagot néztem át, ugyanis elkészítettem egy tanulmányt (jelenleg megjelenés alatt) és konferencián is előadtam a szentistváni gondolat erdélyi magyar és romániai román sajtómegjelenéséről az augusztus 20-i ünnepségek kapcsán. A könyvtári személyzet segítőkészségének köszönhetően a másfél hetes kolozsvári kutatóút nagyon hatékonyra sikeredett, mert át tudtam nézni a tervezett sajtóanyagot.

Talán mindebből is látható, hogy hatalmas mennyiségű forrásanyagot gyűjtöttem össze, ami alapul szolgált a projekt során megjelenő tanulmányok megírásához, bázisul szolgál a még munkát adó, de alapjaiban összeálló forráskiadványhoz és aztán elengedhetetlen a kb. 3 éven belül megírni tervezett monográfiához.

Amint az a közlemények jegyzékéből is látható, a megjelent tanulmányokban egy-egy kisebbségi témát boncolgatok. A román konkordátum vizsgálata azért lényeges és fontos, mert egyrészt súlyosan érintette a romániai magyar kisebbséget, másrészt gyakorlatilag egy évtizedig, szinte a teljes vizsgált időszakunkban áthúzódott (1920-1929).

A másik hangsúlyos téma a földreform és annak következményei, ezt két tanulmányban is tárgyaltam. A magyar nyelvű tanulmányban kifejezetten a földreform magyar fogadtatását vizsgáltam, a most megjelenés alatt álló tanulmányban pedig a kisantant államok földreformjait vetem össze. Ez utóbbinak két alaptézise van: egyrészt felül kell múlni azt a sérelmi narratívát, ami a magyar közgondolkodást akkor is és még mai napig is meghatározta. A földreform nacionalizáló jellege mellett nem szabad szem elől tévesztenünk a szociális-gazdasági-társadalmi szükségszerűséget sem, a kettőt együtt látva alakulhat ki egy reális történelemszemlélet. Másik tézise pedig a tanulmánynak az, hogy nem létezett gazdasági kisantant, amit szintén szokás volt egyes körökben hangoztatni. Bár a nacionalizáló jelleg mindhárom ország esetében jelen volt, de sem jogszabályaiban sem végrehajtásában nem volt egy összehangolt akció.

Az előző év merituma volt Hans Otto Roth egyik feljegyzésének közzététele és így a magyar-német kisebbségi együttműködés lehetőségeinek és akadályainak bemutatása. Az idei évben tervezem ennek a témának részletes vizsgálatát egy folyóiratcikk keretében.

Szintén az előző ében jelent meg Pritz Pállal közösen egy tanulmányunk Bleyer Jakabról, ami úgy kötődik a témánkhöz, hogy azt vizsgáltam, hogy Bleyer magyarországi ténykedése mennyire segítette a román magyarellenes propagandamunkát külföldön. A magyar nemzetiségpolitika bírálata alapul szolgált a románoknak a velük szemben felvetődött magyar kritikák ellenérveként.

Az összegyűjtött levéltári anyagok legeredményesebb hasznosulása pedig az összeállított forráskiadvány. Hangsúlyozom, hogy ez még kézirat, amin még kell dolgozni, de terv szerint az év végére megjelenik. Jelen állapotában itt lehet megtekinteni: <https://file.tk.mta.hu/public.php?service=files&t=af68507ba3e53ae17d903910ccb3c6c5>

Mivel a bevezető tanulmány még nem készült el, ezért fontosnak tartok néhány dolgot itt elmondani. A forráskiadvány válogatott forrásokat tartalmaz budapesti, bukaresti és berlini külügyi levéltárakból/iratokból. A bukaresti Központi Levéltár irataiból nem került bele forrás, mert azok nem diplomáciai iratok. A kiválasztás szempontja volt, hogy egy-egy problémát lehetőleg minél átfogóbban tárgyaljon az adott forrás. További szempont volt, hogy elsősorban olyan források kerüljenek bele, melyek egy-egy kisebbségi kérdést vagy Magyarország és Románia közötti egy-egy feszültebb ügyet tárgyalnak. Ebből a szempontból kivételt képeznek azok a források, amelyek külpolitikai helyzetképről szólnak, vagy egy-egy fontosabb külpolitikai eseményre reflektálnak. Hangsúlyosan ilyen a magyar-olasz közeledés és szerződés megkötése vagy a magyar-francia közeledés.

A romániai és a németországi levéltári források eredeti nyelven szerepelnek a forrásgyűjteményben. Ezt mindenképp szeretném meghagyni, de emellett szükséges ezeknek a magyar fordítása is. A román forrásoknál többnyire már ott van a magyar fordítás is, de nyelvileg az még korrekcióra szorul, ez még inkább csak nyers-fordítás. A német források lefordítása pedig még hátravan. Nehézséget jelent, hogy sem OTKA-keretből, sem más pályázatból a fordításra nem lehet anyagi erőforrást szerezni, pedig az jelentősen könnyítené és gyorsítaná a munkát, ha valaki azokat lefordítaná. Minden bizonnyal én fogom lefordítani és nyelvi lektorálásra lesz szükség. De a források eredeti nyelven mindenképpen benne fognak maradni.

Eldöntendő kérdés volt, hogy a forrásokat tematikailag vagy kronológiailag rendezzem és ez utóbbi mellett döntöttem. Bár vannak – fentebb is jeleztem – nagy témák, amikhez a forrásanyagot jó együtt látni, de így nem szerepeltek volna olyan témák, amelyek nem olyan átfogóak, de mégis egy-egy helyzetben nagyon fontosak és nem elhagyhatók. Tehát ez utóbbi miatt döntöttem amellett, hogy kronológiailag rendezem az iratokat. A lábjegyzetekkel viszont szeretném segíteni, hogy egy-egy témához tartozó források nyomon követhetők

legyenek. Ezt a célt szolgálja az is, hogy a tartalomjegyzéket úgy készítettem, el, hogy a forrásoknál megjelöltem, hogy milyen nagyobb témáról szólnak. És már majd a nyomdai előkészítés fázisában tárgymutató készítése is tervbe van véve és mindezzel hozzájárulunk a jobb kutathatósághoz.

A forráskiadvány lábjegyzetelésén még dolgozni kell, és nyilván sok esetben majd csak a tördelt változat ismeretében véglegesíthetőek az iratok „összefűzése” miatt.

Összességében elmondható, hogy bár a forráskiadvány kézírata még dolgozni kell, de néhány hónapon belül ez kiadásra kész állapotba kerül. A projekt keretében pedig sikerült elvégezni azt az alapkutatóást, melyekből már a projekt futamideje alatt is tudtam eredményeket nyilvánosságra hozni, a forráskiadvány egy átfogó képet fog adni a magyar-román diplomáciai kapcsolatokról az 1920-as években, és a feltárt anyagok alapján megírható lesz a monográfia is.

Bár a kutatási terv kidolgozásánál ez nem volt szempont, és egyáltalán nem volt ez tudatos, de időben ez most így jön össze, hogy 1918. december 1. romániai centenáriuma elkészül és megjelenik a forráskiadvány és majdan a monográfia is (2-3 éven belül) a trianoni centenárium környékén fog megjelenni. Az OTKA anyagi támogatása elengedhetetlen volt a kutatás elvégzéséhez.

Bízom benne, hogy a megírt és még megírandó tanulmányokkal, forráskiadvánnyal, monográfiával, egy objektivitásra törekvő történelemképpel és szemlélettel a történetiségében gyökerező magyar-román ellentét éle is tompulni fog.

A projekt során már megjelent tanulmányok itt is hozzáférhetőek:

<https://file.tk.mta.hu/public.php?service=files&t=84a961ee0dd2e301bb0e9a0c01190a85>

A még nem nyilvános kéziratok pedig itt megtekinthetőek:

<https://file.tk.mta.hu/public.php?service=files&t=af68507ba3e53ae17d903910ccb3c6c5>

Budapest, 2018. április 27.

Marchut Réka, PhD